

AKŞAM Gazetesi

Laiklik, Vahdet-i Vücut felsefesiyle şekillendi

29 Ocak 2013 Salı

Yunanlı Araştırmacı Christos Retoulas Akşam'a konuştu.

Runanlı Araştırmacı Christos Retoulas Atatürk döneminde oluşturulan laiklik konseptinin Osmanlı'daki Vahdet-i Vücut felsefesi üzerine kurulduğunu belirtiyor. Atatürk'ün ailesinin Mevlevi ve Alevi/Bektaşî kökeninden geldiğini anlatan Retoulas, 'Mustafa Kemal tasavvufun piri, efendisiydi. Atatürk Melami'ydi' görüşünde.

Satır arası...

Yunanlı araştırmacı Christos Retoulas, uzun süredir Osmanlı İmparatorluğu

ve Türkiye'nin İslam ve laiklik serüveni üzerine araştırmalar yapıyor. Ailesi mübadele sırasında İzmir Uzunada'dan Yunanistan'a göç eden Retoulas, Atatürk döneminde şekillenen Türkiye'nin laiklik konsepti üzerine çalışması ile Oxford Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Ünlü tarihçi Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın da doktora tezinde teşekkür edilen isimler arasında yer aldığı Dr. Christos Retoulas ile Türkiye laikliği ve Osmanlı'daki İslam'ı konuştuk. Retoulas'ın Vahdet-i Vücut felsefesinin Türkiye'deki laiklik üzerine etkisi üzerine etkisi ve Mustafa Kemal Atatürk'ün dinle olan ilişkisi hakkındaki görüşlerinin oldukça tartışılacağını düşünüyorum.

Şenay YILDIZ

senay.yildiz@aksam.com.tr

Yunanlı araştırmacı Christos Retoulas'ın Anadolu'daki İslam ve laiklik anlayışı üzerine AKŞAM'ın sorularına verdiği yanıtlar şöyle:

- Osmanlı'daki İslam'ı nasıl tanımlıyorsunuz? Temelinde ne yatıyor? Türk İslamiyet'inin temelinde Vahdet-i Vücut konsepti var. Araştırmalarım 18'inci yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı'nın baskın dini ideolojisinin Vahdet-i Vücut olduğunu gösteriyor. Osmanlılar bu tarihten sonra - özellikle Güneydoğu ve Karadeniz bölgelerinde- önce Suudi Arabistan'da gelişen Vahabilik, daha sonra da doğrudan doğruya Batı'yla karşı karşıya geldiler ve çok büyük değişimler görüldü. Bu yaklaşım, o zamandaki Hindu-Müslüman Hindistan'dan gelen Nakşibend" etkisi. İmam-ı Rabban"'nin görüşlerine dayanır.

OSMANLI'NIN TEMELİ

- Çalışmanız açısından bu görüşün ayırıcı özelliği nedir?

Bu görüş Vahdet-i Vücut'a değil, Vahdet-i Şühud'a dayanır. Yani, Vahdet-i Vücut gibi 'Varlık birliği' değil; 'Şehadet birliği' esasına dayanır. Bu durum, toplumun bazı kesimleri ve o dönemki Osmanlı elitleri arasında bir çatışma meydana getirdi. Daha önceleri Vahdet-i Vücut esasına dayanan ve Rumeli-Anadolu'da asırlarca süren Ahrar" Nakşibend"lik yerine, Vahdet-i Şühud'u esas alan 'Müceddidiyye' ve onun 'Halidiyye' diye bilinen kolu etkin olmaya başladı. Vahdet-i Şühud güçlenip, Vahdet-i Vücut düşüncesi zayıflayınca, Hıristiyan Ortodokslar Osmanlı'ya karşı ayaklanmaya başladılar. Geç 18'inci ve erken 19'uncu yüzyıl ayaklanmaları tam bu döneme denk geliyor.

- Vahdet-i Vücut imparatorluğu bir arada tutan temel felsefe miydi?

Elbette, aynen öyle. Benim çalışmalarım göre, Ortodoks Hıristiyanlık ve Vahdet-i Vücut felsefeleri Allah algısı, aşk, güç ve akıl, insan doğası, gibi meselelerde din felsefesi bakımından paralellikler, ortak anlayış gösteriyor. Bu nedenle, tarihte aynı kişinin hem Hıristiyan hem Müslüman olduğu sıra dışı örnekler görebilirsiniz. Mesela Güney Arnavutluk'ta hem Ortodoks Hıristiyan hem Bektaşî olan pek çok kişi vardır. Bu hiç bir zıtlık yaratmaz. 1930'larda İstanbul'da yaşayan Yunanlı bir Rum'un çok önemli bir Mevlevî

olduğunu da ben araştırmalarım sırasında buldum.

- Atatürk zamanındaki laiklik konseptinin Batı laikliklerinden farkı neydi? Batı ülkelerindeki laiklik, dinin devletten ayrılıp, kurumsallığının sona erdirilip, özelleştirilmesi anlamına geliyor. Ama Atatürk zamanında oluşturulan Türkiye laikliği modeline bakınca, yapısal değil ama kavramsal ayırım oldu. Bu çerçevede 'dünyevi işler' ve 'dini işler' olarak bir ayırım yapıldı. Tabii, bu kavramsal bir ayırım. Ama yapısal olarak bunu göremiyorsunuz. Çünkü din kamu hayatında kalmaya devam etti. Bunu en iyi göstergesi de Diyanet İşleri Başkanlığı.

- Ne kastediyorsunuz?

Diyanet, İslam'ın laiklik yoluyla yeniden kurulması, düzenlenmesinin işareti. Bu, din hem özel hem de kamu hayatında kalmaya devam ediyor demektir. Çünkü Diyanet yoluyla aynı zamanda cami hutbelerini de almaya devam ediyorsunuz. Yani, din ve devlet işleri birbirinden ayrıldı ama din kamu yaşamında kalmaya devam etti. Kemalizm projesinde İslam'ı ulusal bir din haline getirme fikri vardı. Ama ne yapıldığına bakarsanız, bu Vahdet-i Vücut'u hayata geçirme projesiydi.

İSLAM VE KEMALİZM

- Atatürk, Osmanlı'daki Vahdet-i Vücut felsefesini mi canlandırmaya çalıştı laikleşme süreciyle beraber?

Evet, bu kesinlikle doğru. Kemalizm'in dini projesi Vahdet-i Vücut'du. Kemalizm laikliğine şekil veren, onun alt yapısı Vahdet-i Vücut'du. Ama aynı modeli dünyevilik konseptini ön plana çıkararak yaptı. Atatürk, o döneme göre ırkçılıkla asla ilgisi olmayan bir milliyetçilik anlayışıyla İslam'a ayrı bir yer verdi. Bu nedenle Avrupa'daki kanlı laikleşme sürecine kıyasla çok daha yumuşak bir laikliğe geçiş süreci yaşandı Türkiye'de.

- Bizde de karşı çıkan çok insan oldu gerçi...

Avrupa ile kıyaslayınca çok daha kansız bir süreç oldu Türkiye'de. Ayrıca, laikleşme sürecine karşı savaşanlar ya Batı aydınlanmasının etkisindeki aşırı liberaller, yani Batı'yı koşulsuz taklit edenler; ya da gerçek Osmanlı İslam'ı olmayan 18'inci yüzyıl İslam'ının takipçileriydi. Bu ikinci grup, aslında Vahdet-i Şühud'un en sert anlayışının ve de İslam'ın sırf zahir ve tutucu anlayışının takipçileriydi.

- Ama Aleviler Diyanet'i Sünni İslam'ı temsil etmekle eleştiriyorlar...

Aslında bu hep böyle değildi. Atatürk zamanında Diyanet'in uygulamaları karşısında Alevilerin öyle bir şikayeti olmamış.

Atatürk'ün Alevi/Bektaşî olduğu doğru

- Atatürk'ün kendi dini anlayışıyla ilgili tespitleriniz neler? Dindar bir figür müydü?

Atatürk Vahdet-i Vücut tasavvufunun piri, efendisiydi. Bazı birincil Yunanlı kaynaklar Zübeyde Hanım'ın Selanik Mevlîhanesi ile yakın bağları olduğuna kişisel tanıklık etmektedirler. Kendisinin anne tarafı Yunanistan'ın Sarıgöl

bölgesindedir ve orası tümüyle Bektaşî etkisindedir. Atatürk'ün aslen Kocacık'lı olan baba tarafının Bektaşîlik/Alevilik ve Mevlevilik'le dini bağlantıları vardır. Kendisi de çocukken Mevlevî ayinlerine katılmıştır. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın 'Hak dili Kuran dili' adlı Sünnî Vahdet-i Vücut tasavvufuna kılavuz olan tefsiri yazmasını bizzat yönetmiş ve düzeltmiştir. Atatürk 3 tasavvuf geleneğine önem vermekteydi: Bektaşî/Alevî, Mevlevî ve Melamilik.

- Bunların hangisi daha ön planda yer alıyor?

Atatürk'ün dini kişiliğini anlamanız için Mevlevîliğin Şems kolunu ve üçüncü devre Melamilîğin kurucusu Seyyid Muhammed Nurül Arabî'yi bilmeniz gerekir. Mevlevîliğin Veled ve Şems olmak üzere iki kolu vardır. Veled kolu daha Zahir, Sünnî'dir. Şems kolu ise görünürde Mevlevî ama fikir ve uygulamada Bektaşî/Alevî'dir. 1860'lardan itibaren Mevlevîlikte Şems kolu daha etkin olmuştur, özellikle Bektaşî ve Melami etkisinde kalan İttihat ve Terakki'de. Tarihçi Mim Kemal Öke'nin ortaya çıkardığı

18 Mayıs 1911 tarihinde Atatürk'ün Abdülkerim Paşa'ya Gelibolu'dan gönderdiği bir mektup var. Bu mektupta Atatürk kendisini 'Selanik Meydan dedesi, bu fakir Kemal' ve Abdülkerim Paşa'yı da 'Kutbül-aktap' (Tasavvufta en büyük velî anlamına geliyor) olarak adlandırmıştır. İstiklal Savaşı'nın başında yazılmış bir diğer telgrafta ise, Atatürk ile Osmanlı Sarayı arasında arabuluculuk yapan Abdülkerim Paşa'yla haberleşiyor. Burada, Abdülkerim Paşa Atatürk'ten 'Kutbül-aktap' diye bahsediyor.

MELAMİLİK YASAKLANMADI

- Peki bu ne anlama geliyor?

Abdülkerim Paşa Atatürk'ün tasavvuftaki mürşidi. Bunun kanıtı da Mim Kemal Öke'nin yayınladığı mektupta mevcut. Ama onun din anlayışı tam olarak bilinmiyordu. Türkiye'de yaptığım araştırmalarda Atatürk'ün Melami olduğunu öğrendim çok eski bir Osmanlı tarikatının lideriyle yaptığım görüşmeden. Sonuçta, yaptığım araştırmalarda onun Melami mürşidinin Abdülkerim Paşa olduğunu ortaya çıkardım. Bu çok önemli. O dönem Melamilik'in üçüncü, yani yeni Melamilik dönemi idi. Atatürk de Melami'ydi.

- Atatürk'ün Bektaşî/Alevî olduğu yönündeki görüşler de çürüyor mu bu durumda?

Hayır, doğru. Melamilik tarikatlar üstü bir tarikat. Melami olabilmemiz için gerçekten tasavvufun içinde ve başka bir tarikat içinde yüksek bir yerde olmanız gerekir. Atatürk 'Selanik Fakir Meydan Dedesi' deyince, Şems kolundan olduğunu yani batını olarak Alevî/Bektaşî olduğunu ortaya koyuyor. Bakın, Cumhuriyet kurulurken kapanmayan tek tarikat, Melamilik'tir.

- Ne kastediyorsunuz?

Bu belgelerde de var. Atatürk'ün ölümünün ardından, 1943 yılında yasal bir makamdan Diyanet'e sorulan bir soru var bu konuda ve Diyanet'in yazılı yanıtı şöyle: 'Melamilik bir tarikat değil, bir sohbet tarikidir' (bir sohbet yolu). Çünkü Melamilik'te diğer tarikatlardaki gibi bir özel kıyafet, zikir ritüeli yok.

Onlarda zikir konuşmadır ve en yüksek batını Vahdet-i Vücut geleneği burada yaşatılır.

HEDEF NAKŞİLERDİ

- O zaman Atatürk'ün Cumhuriyeti kurarken tarikatlara karşı yaptığı mücadeleyi nasıl açıklıyorsunuz?

Aslında savaşıyor, tam tersine Vahdet-i Vücut fikrini teşvik ediyordu. Mesela, o dönemde çocuklar için yazılan dini kitapların Abdülbaki Gölpinarlı tarafından kaleme alındığını görürsünüz. Kendisi Mevlevi şeyhidir. Diyanet'in resmi hutbelerinde laikleştirilmiş Vahdet-i Vücut felsefesini görüyorsunuz. O dönemki temel isyancılar Osmanlı geleneklerinden çıkan ve aslında fikir açısından yabancı olan Nakşilerdi. Dönemin parlamento tartışmalarına bakarsanız tekke ve zaviyeleri yasaklayan kanunun ilk taslağına göre Mevlevilik, Bektaşilik'e ait unvanlar yasak değil. 'Neden onları da yasaklamıyorsunuz?' ya da 'Nesiniz? Bektaşi mi?' şeklindeki tepkiler nedeniyle ikinci taslakta hepsi eklenmiştir. Ama asıl hedef Nakşilerdir. Zaten Nakşiler Atatürk'e tepki göstermiştir, Alevi/Bektaşiler değil.

Vahdet-i Vücut nedir?

'Vahdet-i Vücut', tek vücut, tek varlık anlamına gelmektedir. İslam tasavvuf felsefesine göre evren tek bir varlıktır. Bu tek varlık Tanrı'dır. Ezel" ve ebed" olan, yani sonsuzdan gelip sonsuza giden Tanrı zaman ve mekan (yer) var olmadan önce vardır, hep var olacaktır. Bu düşünceye göre evren Tanrı'nın yoklukta yansıyan görüntüsüdür ve bu çerçevede insan da Tanrı'nın görüntüsünden, Tanrı'dan bir parçadır.

Batılılaşma ve İslamcılık hep el ele geliştirdi

- Bugünkü Türkiye'deki laiklik ve din ilişkisini nasıl görüyorsunuz?

Ben bugünü araştırmadım. Endişem bugün Türkiye'de İslam'ın -Batı'ya eğilimli İslamcı cemaatler gibi- Katolik-Protestanlaştığı. Daha zahir, görev ve emre dayalı gibi görülüyor. Belki bu aşırı Batılılaşma ve küreselleşme ile de ilgili. İnsanlar giderek içine kapanıyor bireyselleşme ile ve daha çok tüketici haline geliyor. Bu tarz küreselleşmeye dayalı organizasyonlarda üretken akıl ve güç doktrinin temelinde yer aldığı için, temel yön güç ve para elde etmeye yönelik. Ruhani unsur daha geride kalıyor.

- Alevi/Bektaşi etkisinin pek hissedilmediğini görüyoruz ülkede. Bu dönüşüm nasıl gerçekleşti?

Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisindeki Alevi/Bektaşi ve Sünni çatışmasına çözüm getiren laiklik anlayışının onlardaki ortak Vahdet-i Vücut anlayışı üzerine kurulduğunu ve Bağımsız Türkiye'de gerçekleştiğini anlamak çok önemli. Sembolleri, ritüelleri ve organizasyon yapıları gibi farklılıklara rağmen Sünni/Alevi birlikteliği özü itibarıyla Osmanlı İslam'ının parçalarıydı. Atatürk ölünce, İnönü'yle beraber yine bir çeşit Cumhuriyetçi Tanzimat dönemi başladı ve aşırı derecede Batı etkisine girildi. Koşulsuz Batılılaşma ve

İslamcılık Türkiye'de her zaman el ele gelişti. Mesela, Atatürk'ün takip ettiği Gökalp'ta Batılılaşma diye bir sözcük yoktur, modernleşme der. Cumhuriyet döneminde, Batılılaşma İnönü döneminin bir kavramıdır. Batılılaşma ile birlikte resmi Sünni İslam da yine politize oldu. Bugünkü sorun Sünni İslam'ın Vahdet-i Vücut'dan uzaklaşmasıdır.

R